

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN-BÖYÜK BRİTANIYA ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ

İxtisaslar: 5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı
5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (ingilis ədəbiyyatı)

Elmi sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **İlahə Nurəddin qızı Quliyeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyasının

AVTOREFERATI

BAKI -2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun "Dünya ədəbiyyatı və komparativistika" şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: akademik, filologiya elmləri
doktoru, professor
İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Nigar Vəliş qızı İsgəndərova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Leyli Əliheydər qızı Əliyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Razim Əli oğlu Məmmədov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BED 1.05/1 – Birdəfəlik dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: akademik, filologiya elmləri
doktoru, professor
İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

Dissertasiya şurasının
əlaqədarı: filologiya elmləri doktoru, dosent
Elnarə Seydulla qızı Akimova

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
Aynur Zakir qızı Sabitova

İŞİN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. “Müstəqillik dövrü Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələri” adlı dissertasiya müasir müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq elminin əhəmiyyətli və aktual sahələrindən birinə həsr olunub. Müstəqillik dövründə dünya dövlətləri ilə siyasi, iqtisadi, mədəni-ədəbi əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi ölkəmizin dünyanın bir çox ölkələrində tanınmasında mühüm rol oynamışdır. Bu baxımdan Azərbaycan-Böyük Britaniya qarşılıqlı ədəbi əlaqələrini, hər iki ölkə arasında mədəni munasibətlərin və əlaqələrin möhkəmlənməsində “mənəvi körpü” adlandırmaq olar.

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik dövrü ərzində onun Qərb dövlətləri arasında əlahiddə yeri olan Böyük Britaniya ilə qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsi müasir dünyada mədəniyyətlərin inteqrasiyası və multikulturalizm şəraitində qloballaşma prosesində özünün yeni müddəaları ilə əhəmiyyətli və aktualdır.

Ümummillə Lider Heydər Əliyevin söylədiyi kimi, “*Azərbaycan yalnız son onilliklərdə deyil, tarixin son iki əsri ərzində ardıcıl olaraq Avropaya, Qərb mədəniyyətinə, ümumbəşəri dəyərlərə can atmışdır*”¹.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra Böyük Britaniya ilə bütün sahələrdə olduğu kimi, mədəni-ədəbi əlaqələrin də daha da inkişaf etdirilib zənginləşdirilməsində mühüm uğurlara imza atmışdır. Odur ki, həmin dövr Azərbaycan-Böyük Britaniya arasındakı mədəni və ədəbi əlaqələrin keçdiyi yola nəzər salmaq, bu əlaqələrin qarşılıqlı təsiri məsələlərini öyrənmək, dəyərləndirmək əhəmiyyətli və aktual məsələlərdən biridir. Azərbaycan komparativistikası, ədəbi əlaqələri və tərcüməşünaslığı sahəsində böyük xidmətləri olan görkəmli alimlərdən Mirzə İbrahimov, Məmməd Arif, Məmməd Cəfər, İsa Həbibbəyli, İsmixan Rəhimov, Zeydulla Ağayev, Şahin Xəlilov, Ənvər Rza, Qəzənfər Paşayev, Fəridə Vəlixanova, Arif Hacıyev, Vaqif Arzumanlı, Akif Bayramov, Qorxmaz Quliyev, Cəlil Nağıyev, Aqil Hacıyev, Lyudmila Səmədova, Ülfət Bədəlbəyli, Gülər Abdullabəyova, Leyli Əliyeva, Atəmi Mirzəyev və başqaları dəyərli işlər görmüşlər.

¹ Əliyev, H. Müstəqilliyimiz ədəbidir: [46 cildə] / H.Əliyev. – Bakı: Azərneşr, – 1977. – s. 423

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Azərbaycan-Britaniya ədəbi əlaqələrinin forma və metodlarından da bəhs edən çoxlu sayda elmi-tədqiqat əsərləri – kitab və monoqrafiyalar yazılmış, bu ədəbi əlaqələrin müxtəlif dövrləri haqqında elmi məqalələr dərc edilmiş və dissertasiyalar müdafiə olunmuşdur, çünki iki ölkə arasında yaranmış ədəbi əlaqələrin möhkəmləndirilməsində və daha da zənginləşdirilməsində ədəbi-bədii və ədəbi-elmi əsərlərin qarşılıqlı şəkildə tərcüməsi və nəşri ən etibarlı vasitələrdən biridir. Bu sahədə indiyədək görülmüş işləri yüksək qiymətləndirərək, dəyərli alimlərimizin, tərcüməçilərimizin əsərlərindən kifayət qədər bəhrələnmişik. Dissertasiyada Böyük Britaniyada, ölkəmizdə və digər ölkələrdə Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı ingilisdilli nəşrlərə, onların hamısına olmasa da, bu və ya digər dərəcədə toxunulub bəhs edilmiş, yaşlı və orta nəsillərin nümayəndələri ilə yanaşı, Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələrini xeyli zənginləşdirmiş gənc mütəxəssislərin fəaliyyətinə də yer verilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini müstəqillik dövrü Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələri ilə bağlı materiallar, o cümlədən ədəbi-bədii və elmi-nəzəri əsərlərin tərcümələri və hər iki ölkə ədəbiyyatşünaslığındakı tədqiqat əsərləri, predmetini isə müstəqillik dövrü Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələrinin tarixi və inkişaf mərhələlərinin, bu ədəbi prosesdə Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının qarşılıqlı ədəbi əlaqələrdəki rolunun öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. “Müstəqillik dövrü Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələri” adlı dissertasiyanın mövzusu dünya xalqları mədəniyyətinin qarşılıqlı öyrənilməsi probleminə aiddir. Bu mövzunun işlənməsində əsas məqsəd müxtəlif dillərə və inancılara, özünəməxsus mədəniyyətə malik olan Azərbaycan və Böyük Britaniya arasındakı ədəbi əlaqələrin yaranma və inkişaf mərhələlərini izləmək, hər iki xalqın əsrlər boyu yaratdıqları ədəbiyyatların qarşılıqlı əlaqəsini araşdırmaqdır. Dissertasiya işində bu məqsəddən irəli gələn aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

– Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Böyük Britaniya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin həyat və yaradıcılığına

nəzər salmaq, onlara həsr edilmiş tədqiqat işləri və dilimizə çevrilərək nəşr edilmiş ədəbiyyat nümunələrini təhlil etmək, bu ədəbiyyatla bağlı ölkəmizdə keçirilmiş ədəbi-bədii tədbirlər və əksinə, Böyük Britaniyada Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı ədəbi proseslər və mədəni hadisələri tədqiqata cəlb etmək;

– Tərcümə sənətinin və tərcüməşünaslığın tarixinə nəzər salmaq;

– Ədəbi prosesin ayrı-ayrı dövrlərində ədəbi əlaqələrin əsas vasitələrindən biri olan bədii tərcümənin, milli tərcümə tarixinin və tərcüməşünaslığın səciyyəvi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək;

– Böyük Britaniya ədəbiyyatının tərcümə və tədqiqində ingilis dilinin yerini və əhəmiyyətini elmi şəkildə qiymətləndirmək;

– Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələrinin qaynaqlarına tarixi ekskurs etmək;

– Milli folklorun, klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının ingilis dilinə tərcümə edilib nəşr olunmuş əsərlərinin ümumi mənzərəsini yaratmaq;

– Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının, xüsusən tanınmış ədib və alim Qulamrza Səbri Təbrizinin ingilis və ana dilində nəşr edilmiş əsərləri əsasında Azərbaycan-Britaniya qarşılıqlı ədəbi əlaqələrinin Azərbaycanın müstəqilliyi dövründəki yerini və rolunu təyin etmək.

Tədqiqat metodları. Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələrinin tədqiq edilməsində sistemli elmi yanaşma, bu vaxta qədər görkəmli alimlərin və ədəbiyyatşünasların ədəbi əlaqələr sahəsindəki araşdırmalarında tətbiq etdikləri elmi prinsiplər dissertasiyanın nəzəri-metodoloji əsası kimi götürülmüşdür.

Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələrinin nəzəri və təcrübi materiallarının tarixi-müqayisəli metod vasitəsi ilə araşdırılması dissertasiyanın metodoloji əsasını təşkil edir. Dissertasiya işində hər iki ölkənin ədəbiyyatşünaslığında Azərbaycanın müstəqillik dövrünü əhatə edən Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələri sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlər əsas götürülmüşdür.

Müdəfiyə çıxarılan əsas müddəalar:

– Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Böyük Britaniya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin həyat və yaradıcılığını izləmək;

– Böyük Britaniya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin

dilimizə çevrilərək nəşr edilmiş əsərlərini orijinallarla müqayisə etmək;

– Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələrinin qaynaqlarını aşkara çıxarmaq;

– Milli folklorun, klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının ingilis dilinə tərcümə edilib nəşr olunmuş əsərlərini təhlil etmək;

– Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının Azərbaycan-Britaniya qarşılıqlı ədəbi əlaqələrinin Azərbaycanın müstəqilliyi dövründəki yerini və rolunu göstərmək;

– Müstəqillik dövründə ilk dəfə təhlil və araşdırmaya cəlb edilmiş hər iki ədəbiyyatın bədii nümunələrinə nəzər salmaq.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Müdafiyyə təqdim edilən dissertasiya müstəqillik illərində Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələrinin tədqiqinə həsr olunmuş ilk dissertasiya işidir. Məlumdur ki, müxtəlif illərdə Azərbaycanda və Böyük Britaniyada qarşılıqlı ədəbi əlaqələr haqqında olan tədqiqatlarda az miqdarda orijinal, əsasən də rus dilindən tərcümə edilmiş ədəbi abidələrdən söhbət açılmış və iki xalq arasındakı ədəbi əlaqələr müəyyən mövzular çərçivəsində tədqiq edilmişdir. İlk dəfədir ki, “Müstəqillik dövrü Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələri” dissertasiya işində iki ölkənin ədəbi əlaqələri əhatəli şəkildə tədqiqat obyektini kimi araşdırmaya cəlb edilmişdir. Müəyyən tədqiqatlarda Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələri əsasən bu və ya başqa şair və yazıçıların əsərlərinin tərcüməsi və tədqiqi kontekstində araşdırılmışdır. Lakin tərcümə və onun məziyyətləri ayrıca tədqiqat obyektini olmamışdır. Dissertasiyada ilk dəfə Azərbaycan və Böyük Britaniya ədəbiyyatı məsələlərinə dair nəşr edilmiş əsərlər ədəbi-tarixi inkişafın qanunauyğunluqları və ədəbi əlaqələr əsasında elmi-nəzəri şəkildə araşdırılmışdır. İlk dəfə təhlil və araşdırmaya cəlb edilmiş bədii əsərlər, məqalə və kitablar, həmçinin bizim tərəfimizdən ingilis yazıçısı Oldos Leonard Hakslinin “Pearblossom qarğaları” hekayəsinin dilimizə tərcüməsi, Böyük Britaniyadakı Azərbaycan mühacir ədəbiyyatı nümunəsində alim, şair və ictimai xadim Qulamrza Səbri Təbrizinin ədəbi irsinin öyrənilməsi də dissertasiyanın yeniliyinə aid edilə bilər.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiyada müstəqillik dövründə Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələrinin yaranması, formalaşması və inkişaf prosesinə həsr olunmuş çoxlu sayda

araşdırmalar elmi-nəzəri baxımdan ümumiləşdirilmiş, ədəbi əlaqələrin hər iki xalqın ədəbiyyatındakı rolu və onların mədəni həyatına müsbət təsirinin elmi-nəzəri mahiyyəti açıqlanmışdır. Əldə olunmuş nəticə və yeniliklər ədəbiyyatşünaslığın digər sahələrinin müəyyən dövrlər üzrə ümumnəzəri tədqiqi üçün metodiki təcrübə, nəzəri qaynaq və təhlil nümunəsi kimi faydalı ola bilər. Dissertasiya problematikasına görə, ədəbi əlaqələrin tarixinə aid əsərdir. Odur ki, tədqiqat işindən ali məktəblərin filologiya fakültələrində mühazirə kursları və seminarlarda, Dünya ədəbiyyatı ixtisası üzrə dərs vəsaitinin hazırlanmasında, həmçinin Böyük Britaniya ədəbiyyatının Azərbaycanda və əksinə tədqiqi və nəşrinin biblioqrafik göstəricisi hazırlanarkən mənbə kimi istifadə oluna bilər. Böyük Britaniyanın ədəbiyyatı, ədəbiyyat tarixi ilə məşğul olan mütəxəssislər də dissertasiya işindən yararlana bilərlər.

Dissertasiya işinin aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqatın əsas müddəaları və nəticələri Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi məcmuələrdə, eyni zamanda xarici ölkələrin nüfuzlu məcmuə və jurnallarında dərc edilmiş, bir sıra beynəlxalq və respublika səviyyəli elmi konfranslardakı məruzə və çıxışlarda öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Dünya ədəbiyyatı və komparativistika şöbəsində yerinə yetirilmiş və müzakirə olunmuşdur.

Dissertasiya işinin strukturu və ümumi həcmi. Giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olan tədqiqatın ümumi həcmi – 280 969 şərti işarəyə bərabərdir. Ayrı-ayrılıqda: Giriş – 12 426 şərti işarə, birinci fəsil – 92 564 şərti işarə, ikinci fəsil – 54 155 şərti işarə, üçüncü fəsil – 76 886 şərti işarə, nəticə – 11 739 şərti işarə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı isə – 31524 şərti işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodoloji əsası, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəaları, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, aprobasiyası, quruluşu haqqında müvafiq məlumat verilir.

Dissertasiya işinin “**Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Böyük Britaniya ədəbiyyatı məsələləri**» adlı birinci fəslə iki paraqrafdan ibarətdir. Bu fəslin birinci paraqrafı “**Tərcümə sənəti və tərcüməşünaslıq**” probleminə həsr olunub. Burada qeyd edilir ki, alimlərin, tərcüməçilərin ümumi rəyinə görə, müasir dövrdə tərcümə ədəbiyyatı hər bir xalqın həyatında ən mühüm vasitə və inkişafını şərtləndirən ən vacib amillərdən biridir. Digər tərəfdən tərcümə insanlar, xalqlar, ədəbiyyatlar arasında əlaqə vasitəsidir. Odur ki, dünya mədəniyyətlərinin inteqrasiyasında mühüm rol oynayan tərcümə ədəbiyyatı bütün xalqlarda sürətlə inkişaf edir. Professor Q.Bayramovun “*Tərcümə sənətdir, ona yiyələnmək üçün dil, məxəz mətnin mövzusu və dünya haqqında bilgidən əlavə, tərcüməçi istedadına, yaxşı yazılı və şifahi nitq qabiliyyətinə, yaradıcı təfəkkürə malik olmaq lazımdır*”² fikri ilə razılaşmamaq çətindir. Böyük əhəmiyyət kəsb edən bu sənətə bütün dünyada olduğu kimi, Azərbaycanda da çox ciddi münasibət vardır.

Başqa dillərdən dilimizə edilən tərcümələr xalqımızın dünya görüşünü, onun elm və mədəniyyətini, ədəbiyyat və incəsənətini xeyli genişləndirməklə yanaşı, başqa xalqların mütərəqqi ideyalarının və elmi nailiyyətlərinin yayılmasına, istifadəsinə də müsbət təsir göstərir.

Hələ 1990-cı ildə xalq yazıçısı, akademik Mirzə İbrahimov “Tərcümə sənəti” məqalələr məcmuəsinin müqəddiməsində yazırdı: “*Bədii tərcümənin əsl prinsiplərindən biri orijinaldan tərcümə məsələsidir. Əlbəttə, orijinalın dilini bilmək yaxşıdır, gözəl keyfiyyətdir. O zaman yaxşı və gözəldir ki, tərcümə edən həm orijinalın dilini bilir, həm də yaradıcıdır, bədii keyfiyyətlərə, obrazlı təfəkkürə malikdir*”³.

Firudin bəy Köçərli, Abbas Səhhət, Mikayıl Rəfili, Məmməd Arif, Mirzə İbrahimov, Kamal Talıbzadə, Bəkir Nəbiyev və bir çox başqa bu kimi müəlliflərin bu sahədə fəaliyyətləri öyrənilməyə və tədqiq olunmağa layiqdir. Lakin indiki şəraitdə ədəbi əlaqələrin hər hansı bir probleminə, o cümlədən bədii tərcüməyə də yeni mövqedən, həm də müstəqillik, milli müəyyənlik, milli ədəbiyyatın tərəqqisinə yardım

² Bayramov, Q. Tərcümə sənəti / Q.Bayramov. – Bakı: Oka Ofset, – 2008. – s. 6.

³ Tərcümə sənəti: Məqalələr məcmuəsi // – Bakı: Elm, – 1990. – s. 5.

göstərmək mövqeyindən yanaşmaq lazımdır. Müstəqilliyin verdiyi imkanlardan istifadə edərək, bu həmişəyaşar problemi düzgün elmi-nəzəri istiqamətdə işıqlandırmaq isə sənətkarlarımızın və alimlərimizin mövqeyindən, nəzəri hazırlığından asılıdır.

Qərb ədəbiyyatının dilimizə tərcümələrindən bəhs edərkən Mirzə İbrahimov yazırdı: “...biz uzun müddət dünya ədəbiyyatını, xüsusən Avropa klassiklərini rus dilindən tərcümə etmişik, indi isə ümumi mədəni yüksəlişimizi göstərən amillərdən biri də budur ki, Avropa və bir sıra başqa xalqların ən yaxşı elmi və ədəbi abidələrini orijinaldan tərcümə edən mütəxəssislərimiz yetişmişdir”⁴.

Maraqlıdır ki, ingilis dilindən Azərbaycan dilinə edilən tərcümələrdə bəzi obrazlı ifadələrin və idiomların dilimizdə adekvat formasını tapmağın müsbət nəticələr verdiyi haqqında akademik Mirzə İbrahimovun hələ 90-cı ildə söylədiyi fikirləri artıq yeni dövrün tədqiqatçıları Şəhla Nağıyeva (“Azərbaycan poeziyasının ingilis dilinə tərcüməsində realiyaların saxlanması” – 1995), Kəmalə Cəfərova (“U.Şekspir sonetlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi zamanı adekvatlığın qorunub saxlanması” – 2005), K.S.Hüseynova (“Azərbaycan bədii ədəbiyyatında ingilis dilindən birbaşa tərcümənin bəzi mühüm amilləri” – 2007), Ülviyyə Abbasova (“İngilis dilinə bədii tərcümədə epitetlərin verilmə üsulları (Çingiz Abdullayevin əsərləri əsasında” – 2015) dissertasiyalarında təsdiqləyərək həmin məsələni daha geniş şəkildə tədqiq etmişlər. Tanınmış mütərcim və şair, ingilis və ingilisdilli xalqların folklor və klassik poeziyasını, eləcə də U.Şekspirin sonetlərini, “Romeo və Culyetta”, “Hamlet”, “Otello”, “Kral Lir” və “Maqbet” faciələrini, “Təhqir olunmuş saflıq” poemasını orijinaldan Azərbaycan dilinə birbaşa tərcümə etmiş Sabir Mustafanın Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələrindən bəhs etdiyi “Bədii tərcümədə poetik ekvivalentlər” (2010), Aytəkin Quliyevanın “İngiliszimlər və tərcümə” (2008) adlı əsərləri də bu baxımdan yeni fikirləri ilə maraq doğurur.

Tarixən fundamental mətnlərin tərcümələri dünya dillərinin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Hazırda adekvat tərcümənin mümkünlüyünü dilin özünün zəngin resursları sübut edir.

⁴ Tərcümə sənəti: Məqalələr məcmuəsi // – Bakı: Elm, – 1990. – s. 6-7.

Akademik Məmməd Arif haqlı olaraq hesab edirdi ki, “*məhz Azərbaycan ədəbi dilinin zənginliyi Azərbaycan tərcüməçilərinə rus ədəbiyyatının dahilərini tərcümə etməyə, onların əsərlərinin məzmun və forma gözəlliyini qoruyub saxlamağa imkan vermişdir*”⁵. Təbii ki, bu fikri ingilis dilindən edilən tərcümələrə də şamil etmək olar. Düzgün və əsaslandırılmış bu qeyd onu sübut edir ki, tərcüməçi məharətinin nümayiş etdirilməsi əhəmiyyətli dərəcədə məhz onun tərəfindən dilin imkanlarının düzgün istifadə edilməsindən asılıdır. Bu sahədə aparılan çoxsaylı tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycan bədii tərcüməçilik məktəbinin təşəkkülündə, onun ən yaxşı ənənələrinin yaranmasında, milli tərcüməşünaslığın formalaşmasında XIX əsrdən başlayaraq fəaliyyət göstərmiş klassiklərimizin, maarifpərvər ədiblərin rolu böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Lakin bədii tərcümə həmişə var, olmuş və gələcəkdə də olacaqdır. Və görkəmli alim Ş.Salmanovun hələ 1995-ci ildə söylədiyi “*Hazırda Azərbaycan bədii tərcümə sənəti öz inkişafının yeni, daha vacib bir mərhələsinə daxil olur, yeni vəzifələr irəli sürür və buna görə də onun öyrənilməsinə indi daha böyük ehtiyac vardır*”⁶ fikri indiki zamanda, tamamilə yeni dövrdə daha aktual səslənir. Bu gün qətiyyətlə demək olar ki, Şamil Salmanovun vaxtilə dediyi və bir arzu kimi səsləndirdiyi sözlər artıq gerçəkliyə çevrilmişdir. Azərbaycan tərcüməşünaslığında yeni-yeni adlar, yeni-yeni tərcümə əsərləri və elmi tədqiqatlar meydana gəlmişdir. Və bu tərcümələrin, tədqiqat əsərlərinin böyük bir qismi Azərbaycan-Britaniya ədəbi əlaqələrinin payına düşür. Akademik İsa Həbibbəyli müstəqillik dövründə Azərbaycanın görkəmli yazıçılarının tərcümə edilməsindən danışıarkən demişdir: “*Yazıçıların əsərlərinin türk, ingilis, fransız, yunan, italyan, ispan, yapon və digər Avropa və dünya dillərinə tərcümə olunması və xarici ölkələrdə nəşri ölkəmizi və Azərbaycan ədəbiyyatını dünyada tanıdır. Anarın əsərlərinin dünya dillərində nəşri, Elçinin pyeslərinin Londonda və Amerikada səhnəyə qoyulması, Vaqif Səmədoğlunun şeirlər kitabının ingilis dilində ABŞ-da çap olunması son illərdə ədəbiyyatımızın mühüm uğurlarından*

⁵ Дадашзаде, М.А. Проблемы художественного перевода: [в 2-х томах] / М.А.Дадашзаде // – Баку: Азгосиздат, – 1970. Т.1, – с.31.

⁶ Salmanov, Ş. Tərcümə sənətinin tarixi //Azərbaycan, – 1995, 5 dekabr.

xəbər verir”⁷.

Birinci fəslin **“Böyük Britaniya ədəbiyyatı nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və öyrənilməsi”** adlı ikinci paraqrafının birinci bəndi **“Böyük Britaniya-Azərbaycan ədəbi əlaqələrində dil amili”** adlanır. Burada göstərilir ki, Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələrində dil amili böyük rol oynayır. Alimlərin fikrincə, *“Orijinaldan tərcümə işinin əsasında ingilis dilini bilmək, qrammatikaya, fonetika və leksikaya dair kitab və dərsliklər, dərs vəsaitləri, tədqiqatlar, lüğətlər və dilçiliyin leksikoqrafiya sahəsi durur”*⁸. Bu baxımdan Azərbaycanın görkəmli ingilis dili mütəxəssisləri və pedaqoqlarının, o cümlədən Zəmfira Verdiyeva, İsmixan Rəhimov, Həcər Nağıyeva, Sədulla Babayev, Vahid Ərəbov, Rüksarə Qayıbova, Minarə Qarayeva, Oruc Musayev, Tahir Abbasquliyev, Abbas Abbasov, Elton Hacıyev və digərlərinin bu sahədə uzun illər ərzində gördükləri işlər təqdirəlayiqdir. Onların işini davam etdirən və dissertasiya işində geniş şərh olunmuş müasir dövrdə yazıb-yaradan gənc tədqiqatçıların bir sıra əsərləri Azərbaycan-İngilis dillərinin qarşılıqlı öyrənilməsi istiqamətində tədqiqlərin davam etdirilməsinə əyani sübutdur. Həmin tədqiqatlar Azərbaycan-Britaniya ədəbi əlaqələrində dilşünaslıq baxımından yeni səhifə açmışdır. Tədqiqatçıların fikrincə, bu və ya digər xarici dili öyrənmək prosesində həmin dilə xas olan dil hadisələrini başa düşüb mənimsəmək işin başlanğıcıdır. Bu prosesdə əsas və başlıca məsələ dilin ictimai funksiyasına müvafiq olaraq onun qrammatik qayda-qanunlarından praktik istifadə etmək bacarıq və vərdişləri qazanmaqdan ibarətdir.

Müasir ingilis dilində söz birləşmələri və cümlədə sözlər arasında sintaktik-qrammatik əlaqələr köməkçi feillər, sözönləri, artıqlar və digər vasitələrlə ifadə edilir. Bu analitik vasitələrin əksəriyyətinin Azərbaycan dilində birbaşa qarşılığı olmadığı üçün onları düzgün ifadə etmək, həqiqətən çətin olur.

⁷ Həbibbəyli, İ.Ə. Ədəbi şəxsiyyət və zaman / Əsərləri: [10 cildə], – Bakı: Elm və təhsil, – 2017. c.2. – s. 839.

⁸ Quliyeva, İ.N. Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələrində dil amilinin rolu və əhəmiyyəti // – Bakı: Elm və təhsil, Filologiya məsələləri, – Bakı, – 2018. №10. – s.164.

Hər bir xalqın dilinin onun milli sərvəti olması və əsrlər boyu bu sərvəti qorumaq üçün apardığı mübarizə tarixi bir faktdır. Azərbaycan dili geneoloji bölgüyə əsasən *türk dillərinə* mənsubdur. Ölkəmiz müstəqillik əldə edənəcən dilimiz uzun və çətin inkişaf yolu keçmişdir. İndiki dövrdə azad Azərbaycan xalqı və müstəqil Azərbaycan dövləti yaxın və uzaq ölkələrlə, Qərbi və Şərqi, Şimal və Cənubla qarşılıqlı və bərabərhüquqlu, siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqə və münasibətlər yaradır. Azərbaycan-Britaniya mədəni və ədəbi körpüsü də bu mənada böyük dəyər kəsb edir. Qərbi və Şərqi dünyası arasında mənəvi bir körpünün yaradılması yönündə aparılan ciddi işlər nəticəsində yenidən müxtəlif mövzularda yazılan tarixi və ədəbi əsərlərin doğma dilimizə tərcümə edilməsi nailiyyətlərimizə bariz nümunədir.

Tərcümə sənətinin inkişafı nəticəsində bu illərdə Azərbaycan oxucuları Qərbi yazarlarının – o cümlədən *“C.Selincer, C. Steynbek, T.Vulf, S.Moem, S.Svayq, O.Uayld, J.P.Sartr, A.Kristi, A.Konan Doyl, J.Simenon, D.Butsati, C.Bolduin, Ş.Anderson və onlarla digər yazarların tərcümə əsərləri ilə tanış oldular. Klassik Azərbaycan şairlərinin də tərcümə əsərləri yenidən işıq üzü görmüş, bu sahədə yazılan tədqiqat əsərləri nəşr olunmuşdur”*⁹.

Azərbaycan dilində terminologiya sahəsində işlərin tənzimləməsi və koordinasiya edilməsi məqsədilə Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyasının, ölkəmizdə tərcümə işinin mərkəzləşdirilmiş qaydada və məqsədyönlü aparılması üçün Tərcümə Mərkəzinin yaradılması həyata keçirilən təqdirəlayiq işlərdəndir. Dissertasiyada bütün bu məsələlər geniş və ətraflı şərh olunmuşdur.

Birinci fəslin ikinci paragrafının ikinci bəndində **“Böyük Britaniya ədəbiyyatı nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və öyrənilməsi”** problemi tədqiq olunur.

Tədqiqatlardan göründüyü kimi, əsərləri dilimizə çevrilən ilk və ən çox tədqiq və tərcümə olunan ingilis yazıçısı Uilyam Şekspir olmuşdur. Bu təkcə Azərbaycan deyil, bir çox ədəbiyyatlarda təzahür edən faktdır. Dahi ingilis dramaturquna maraq Azərbaycanda heç vaxt sönməmiş, dönə-dönə onun əsərləri dilimizə çevrilmiş, yaradıcılığı isə

⁹ Həbibbəyli, İ. Ə. Ədəbi-mədəni proses / İ.Ə.Həbibbəyli // – Bakı: Elm və təhsil, Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı: [2 cildə], – 2016. c.2. – s.81-82.

tədqiqat obyektini olmuşdur. Avropa klassik ədəbiyyatından ilk nümunələr Azərbaycan türkcəsinə çevrildəndə həmişə mütərəqqi Qərb dəyərlərinə önəm verən Əhməd bəy Ağayev sevincini gizlətməyərək demişdi: “*Mən bu tərcümələrdən çox şey, lap çox şey gözləyirəm – məktəblərin verəcəyindən də, qəzetlərin gətirəcəyindən də çox şey!*”¹⁰...

İlkin mərhələdə ingilis korifeylərinin əsərləri Azərbaycan dilinə ancaq ikinci dilin – rus dilinin vasitəsi ilə tərcümə edilirdi. Bu cür tərcümələrdən bəhs edən professor Q.Bayramov doğru olaraq qeyd etmişdir ki: “...*ikinci, üçüncü və s. dildən tərcümə edildikdə hədəf mətn get-gedə orijinaldan uzaqlaşır, orijinalın bədii məziyyətlərindən, müəllif dəst-xəttindən əsər-ələmət qalmır*”¹¹.

Orijinaldan tərcümənin daha dəqiq və daha yaxın olmasını biz Sabir Mustafa tərəfindən tərcümə olunmuş Şekspirin çox populyar olan 10-cu sonetindən görürük:

*For shame deny that thou bear'st love to any,
Who for thyself art so unprovident.
Grant, if thou wilt, thou art beloved of many,
But that thou none lovest is most evident:
For thou art so possessed with murderous hate,
That 'gainst thyself thou stick'st not to conspire,
Seeking that beauteous roof to ruinate
Which to repair should be thy chief desire.
Shall hate be fairer lodged than gentle love?
Be, as thy presence is, gracious and kind,
Or to thyself at least kind-hearted prove:
Make thee another self for love of me,
That beauty still may live in thine or thee*¹².

*(Açıb ürəyini demirsən mənə:
Gəncliyin boş keçir, eyib deyilmi?)*

¹⁰ Ağayev, Ə. Şekspirin “Otello”su və Şillerin “Qaçaq”ı tatar dilində // 525-ci qəzet. – 2019, 2 oktyabr.

¹¹ Bayramov, Q.H. Tərcümə sənəti / Q.H.Bayramov. – Bakı: Oka Ofset, – 2008. – s.5.

¹²shakespeares-sonnets [electronic resource] / <http://www.shakespeares-sonnets.com/sonnet/10>

*Çoxları məhəbbət bəsləyir sənə...
Aydındır, sevmirsən, demək, heç kimi.
Düşməntək məhv edib hər ötən anı
Nə üçün özünə ziyan edirsən?
Sənə miras qalmış gözəl binanı
Uçurub, dağıdıb, viran edirsən.
Çiçəklər də solub gedir çəməndən,
Yerində açılır təzə qönçələr.
Həmişə haqqında düşünürəm mən:
Sənin gül hüsnün də solar bir səhər.
Zəmjənə ömrünü biçib bir kəsin,
Nəsil qoy, yurdunda şamın solmasın)¹³.*

Şeyrlərin müqayisəsi tərcümənin orijinala istər sətirlərin sayına, istərsə də istifadə edilmiş təsvir vasitələrinə görə kifayət dərəcədə uyğunluğunu nümayiş etdirir. Orijinaldan edilən tərcümələrin üstünlüyünü qeyd edən Sabir Mustafa bu ədəbi prosesin nə qədər çətin olduğunu da vurğulayır: *“Son zamanlar bizdə orijinaldan tərcüməyə böyük meyl duyulsa da, hələ də bu, bir sənət kimi, bədiî yaradıcılığın müstəqil sahəsi kimi, lazımcına qiymətləndirilmir. Hələ də tərcüməyə, ikinci dərəcəli asan bir iş kimi baxılır. Halbuki tərcümə sənətində yaradıcılıq əzabı, sənət məşəqqətləri digərlərindən heç də az deyil”¹⁴.*

Böyük ingilis dramaturqu U.Şekspirin yaradıcılığının Azərbaycan mədəniyyətinə, xüsusən dramaturgiyamıza və teatrımıza misilsiz təsiri olmuşdur. İngilis dramaturqunun Azərbaycanda ən məhsuldar tədqiqatçılarından olan İsmixan Rəhimov haqlı olaraq qeyd etmişdir ki: *“Şekspiri tərcümə etməyə cəhd etmiş ədiblər Şekspirin fikrini, zəngin dilinin və ifadəliliyinin dilimizdə səslənməsi yollarını tapmaqla tərcümə sənətimizin inkişafına böyük xidmət göstərmişlər”¹⁵.*

Müstəqillik illərində də “Şekspir və Azərbaycan” mövzusu ədəbi əlaqələrimizin ən zəngin səhifələrindəndir. Onun “Sonetlər”i 1992-ci ildə ayrıca kitab halında işıq üzü görmüş, 2004-cü ildə isə Prezident

¹³ Şekspir, U. Seçilmiş əsərləri: [2 cildə] / U.Şekspir. – Bakı,– 2004. c. 2. – s.15-16.

¹⁴ Mustafa, S. Şekspir Azərbaycan dilində danışır // Ədəbiyyat, – 1996, 5 iyul.

¹⁵ Rəhimov, İ. Dünyanı “lərzəyə gətirən” dahilərdən biri / U.Şekspir. Seçilmiş əsərləri: [2 cildə]. – Bakı: Öndər, – 2004. c.1. – s.17.

İlham Əliyevin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” sərəncamı ilə bir çox əsərlərlə yanaşı U.Şekspirin də iki cildlik “Seçilmiş əsərləri” yenidən çap olunmuşdur.

Bu gün də ədəbin ayrı-ayrı əsərləri, ələlxüsus da sonetləri, mütəmadi olaraq almanaxlarda, dərgilərdə, toplularda, jurnallarda və qəzetlərdə yeni-yeni müəlliflər tərəfindən tərcümə olunaraq dərc edilməkdədir.

Ümumiyyətlə, Şekspirin əsərləri içərisində onun sonetləri xüsusi yer tutur. Professor Zeydulla Ağayevin fikrincə: “*Şekspirin sonetləri şairin sələflərinin də, müasirlərinin də, xələflərinin də sonetlərindən sərrast, təsirli və qiymətlidir*”¹⁶. Təsədüfi deyil ki, Şekspirin sonetləri, demək olar ki, bütün dillərə tərcümə olunub. Azərbaycan şekspirşünasları və tərcüməçiləri də dəfələrlə sonetlərə müraciət etmiş, hər bir tərcüməçi bu işə öz töhfəsini vermişdir.

Tərcümələrlə yanaşı ingilis dramaturqu U.Şekspirin yaradıcılığının müxtəlif cəhətləri haqda müstəqillik illərində tədqiqatçılar da bir sıra elmi-tədqiqi əsərlər yazmışlar. Şekspirin yaradıcılığı bu cəhətdən həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Buna misal olaraq Kəmalə Cəfərovanın “Uilyam Şekspir sonetlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi zamanı adekvatlığın qorunub saxlanması” (2005), Şəhla Nağıyevanın “Hamletin monoloqu” Azərbaycan tərcümələrində” (2007), Nigar İskəndərovanın “Əhməd Cavad Şekspirin tərcüməçisi kimi” (2007), Leyla Məsimovanın “Füzulidə və Şekspirdə eşq mövzusu” (2009), Şahin Xəlillinin “Şekspirin sonetləri” (dərs vəsaiti, 2009), Esmiralda Rəhimlinin “U.Şekspirin “Hamlet” faciəsinin Azərbaycan dilinə tərcümələrində uyğunluq və adekvatlıq problemi” (2011) və s. əsərləri göstərmək olar.

İngilis yazıçılarından böyük dramaturq, yazıçı, şair Uilyam Şekspirlə yanaşı dilimizə daha çox tərcümə edilən dünya romantizminin ən görkəmli nümayəndəsi şair Corc Qordon Bayrondur. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra Bayron yaradıcılığının öyrənilməsi, tərcüməsi sahəsində yeni səhifə açılmışdır. Prezident İlham Əliyevin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” sərəncamı ilə 2006-cı ildə Bayronun ikicildlik “Seçilmiş əsərləri”

¹⁶ Ağayev Z. Müqəddimə / Şekspir U. Seçilmiş əsərləri: [2 cildə], – 2004. c.1. – s. 4.

nəşr olunmuşdur. Bu nəşr Bayronun “Qabil” pyesi (Bakı, 1934) və “Şərq poemaları” (Bakı, 1959) kitabları əsasında təkrarən çap edilmişdir. Bu kitaba daxil edilən Bayronun “Şilyon məhbusu” poemasının giriş hissəsi orijinalda bu cür səslənir:

*My hair is grey, but not with years,
Nor grew it white
In a single night,
As men's have grown from sudden fears:
My limbs are bowed, though not with toil,
But rusted with a vile repose,
For they have been a dungeon's spoil,
And mine has been the fate of those¹⁷.*

Bu isə həmin bəndin Ənvər Rza tərəfindən edilmiş tərcüməsidir:

*Saçım qırov kimi ağdır necə də,
Amma yaşda deyil bu ağılıq, inan.
Nə də çallaşmayıb bircə gecədə
Qəfil vahimədən, qəfil qorxudan.
Ağır zəhmət deyil belimi əyən...
Qəmli sükunətdə pas atmışam mən,
Məhbəs salıb bu hala məni, məhbəs!*

Elə bu kiçik parçadan da görmək mümkündür ki, tərcüməçi əsərin əsas mahiyyətini, məğzini tam dərk edərək, mətndən kənara çıxmadan, uzaqlaşmadan özünəməxsus şəkildə şairin fikirlərini ifadə edib.

Ümumiyyətlə, Bayronun əsərlərinin tərcümələri ilə tanışlıq göstərir ki, bütövlükdə, Bayron poeziyasının ingilis dilindəki leksik-üslubi xüsusiyyətləri bir çox cəhətdən Azərbaycan dilində öz adekvat ifadəsini tapa bilmişdir. İngilis dilində yazılmış əsərlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və tədqiqi müstəqillik dövründə daha da genişlənmişdir. Somerset Moemin “Seçilmiş əsərləri” (2010) (tərcüməçi Yaşar), Oskar Uayldın “Seçilmiş əsərləri” (2013) (tərcüməçi Kamran Nəzirli), Corc Oruellin “1984” əsəri (2014) (tərcüməçi Vilayət Quliyev) Azərbaycan dilində nəşr edilmiş, həmçinin Şahin Xəlillinin,

¹⁷ https://ebooks.adelaide.edu.au/b/byron/george/prisoner-of-chillon/com.2.Bayron.Seçilmiş_əsərləri/ Redaktor və ön söz Z.Ağayev.- Bakı:Şərq-Qərb,-2006. - s.137.

Vilayət Quliyevin, Qəzənfər Paşayevin və b. müəlliflərin tədqiqat əsərləri işıq üzü görmüşdür.

Beləliklə, Böyük Britaniya ədəbiyyatı nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və öyrənilməsi sahəsində Azərbaycanda bir neçə əsr ərzində yazıçılarımız, şairlərimiz, ziyalılarımız, tərcüməçilərimiz böyük və çoxyönlü iş görmüş, Azərbaycan-Britaniya ədəbi əlaqələrinin inkişafında və zənginləşməsində böyük rol oynamışlar.

Dissertasiyanın **“Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslığı ingilis dilində”** adlı ikinci fəslinin birinci paragrafı **“Milli folklor nümunələrinin ingilis dilinə tərcüməsi və tədqiqi”** adlanır. Burada göstərilir ki, hər bir xalqın milli təfəkkürünün məhsulu kimi folklor onun ədəbiyyatına dərin nüfuz etmiş, əsərin ideyasının inkişafında və açılmasında həlledici rol oynayır. Tədqiqatçı Sevda Sərkərovanın qeyd etdiyi kimi: *“Dünya xalqları içərisində şifahi xalq ədəbiyyatının zənginliyi və qədimliyi ilə fərqli bir mövqedə duran Azərbaycan xalqının yaratdığı folklor nümunələri həmişə Qərb alimlərini cəlb etmişdir. Sözsüz ki, bu örnəklər sırasında əcnəbi alim, səyyah, tərcüməçi və nəşirlərinin marağını daha çox cəlb edən “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Koroğlu” eposu olmuşdur”*¹⁸. Lakin o da var ki, *“ingilisdilli elmi qaynaqlarda Azərbaycan folkloru daha çox ümumtürk folklorunun tərkib hissəsi kimi öyrənilmişdir”*¹⁹.

Azərbaycan ədəbiyyatında ən qədim folklor nümunəsi kimi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı götürülür. Bütün türkdilli xalqların müştərək abidəsi kimi bu qədim abidə türk dünyasının həyat və düşüncəsini, psixologiyasını, məişətini, milli kimliyini özündə əks etdirir. Təsadüfi deyil ki, “Kitabi-Dədə Qorqud”un 2000-ci ildə 1300 illik yubileyi dünya səviyyəsində bayram edilmişdir.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev bu münasibətlə demişdir: *“Biz fəxr edirik ki, Dədə Qorqud övladlarıyıq... Biz fəxr edirik ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” bütün türkdilli dövlətlərə mənsub olaraq,*

¹⁸ Sərkərova S. “Koroğlu” eposunun ingilisdilli qaynaqlarda dəyərləndirilməsi: / filologiya.üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyasının avtoreferatı / – Bakı, 2008. – s. 3.

¹⁹ İbrahimova, V. Azərbaycan folklorunun ingilisdilli qaynaqlarda tədqiqi və tərcümə məsələləri / V.İbrahimova. – Bakı: Şəms, – 2010. – s. 10

eyni zamanda və birinci növbədə Azərbaycan xalqına mənsubdur”²⁰.

Qeyd etmək lazımdır ki, keçən əsrdə də Azərbaycan folklorunun ingilisdilli qaynaqlarda öyrənilməsi ilə bağlı bir sıra ciddi işlər görülmüş, elmi fikirlər söylənmiş, əsərlər yazılmışdır.

Müstəqillik dövründə klassik ədəbiyyata və qədim abidələrimizə daha böyük qayğı göstərilmişdir. Akademik İsa Həbibbəylinin çox haqlı olaraq dediyi kimi: *“Kitabi-Dədə Qorqud” Azərbaycan xalqının soykökünü, təkə milli kimlik məsələsinin çözümünü verməklə qalır, bayrağımızın yaşıl rəngində rəmzləşən dini ideologiyasında düsturunu açıqlayır*”²¹.

Müstəqillik illərində “Kitabi-Dədə Qorqud”un ingilis dilində yeni nəşrləri oxuculara təqdim olunmuş, ingilisdilli qaynaqlarda öyrənilməsi ilə bağlı bir sıra yeni əsərlər, o cümlədən Sanar Məmmədovun “Şifahi xalq incilərimiz ingilis dilində” (2003), Seyran Əliyevin “Kitabi-Dədə Qorqud” ingilis dilində” (1990), “Dədə Qorqud kitabı”nın ingilis dilinə P.Mirabl tərcüməsinin linqvistik poetik özəllikləri” (2004) yazılmışdır. Adı çəkilən ikinci məqalədə Seyran Əliyev “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının ingilis dilinə tərcüməsi ilə bağlı məsələləri təhlil edib. O, həm “Kitabi-Dədə Qorqud”un F.Sümər, A.Uysal, V.Uolker tərəfindən edilmiş ilk tərcüməsinə, C.Lyuisin etdiyi ikinci tərcüməyə və P.Mirablın etdiyi üçüncü tərcüməyə diqqət yetirib, ancaq sonuncu tərcümənin üzərində ayrıca dayanıb²². Bu sıradan Leyli Əliyevanın “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı və bir sıra orta yüzilliklər Azərbaycan şairlərinin ingilisdilli qaynaqlarda öyrənilməsi ilə bağlı yazdığı məqalələrə (2000), S.İbrahimovanın “Dədə Qorqud” dastanının ingilis dilinə tərcüməsi və tədqiqi” (2002), R.Məhərrəmovanın “Kitabi-Dədə Qorqud”un söz xəzinəsi (2009) əsərləri də diqqətə layiqdir. Araşdırmalar sırasında

²⁰ Əliyev, H. Müdrik fikirlər: [2 cildə] / H.Əliyev. – Bakı: Çarşıoğlu, – 2009. c.2. – s.145

²¹ Habıbbaylı, I. The wisdom of Dede Korkut // – Bakı, Husein Javid’s Home Museum, – 2016. – pp. 15-22.

²² Əliyev, S. “Dədə Qorqud kitabı”nın ingilis dilinə P.Mirabl tərcüməsinin linqvistik poetik özəllikləri // Türk dastanları türk xalqlarının ədəbi salnaməsidir. Beynəlxalq konfransın materialları, – Bakı, – 2004; Гасанова, А. “Китаби-Деде Коркуд” в англоязычных источниках: / автореферат диссертации доктора философии по филологии /– Баку, 1992. – с.3.

Şahin Xəlillinin bu mövzudakı məqalələri öz sanballılığı ilə seçilir²³. Bu mövzuda görülən işlərdən danışarkən tədqiqatçı A.Həsənovanın “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı ingilisdilli mənbələrdə” adlı namizədlik dissertasiyasını da qeyd etmək lazımdır²⁴.

Milli folklor nümunələrinin ingilis dilinə tərcümə edilməsi sahəsində ən bariz nümunə kimi “Koroğlu” dastanı götürülür. Çünki bu dastan bütövlükdə ingilis dilinə tərcümə edilmiş və geniş tədqiq olunmuş, haqqında silsilə məqalələr yazılmış, dissertasiyalar müdafiə edilmişdir. Müstəqillik illərində “Koroğlu”nun ingilisdilli qaynaqlarda öyrənilməsi ilə də bağlı bir sıra əsərlər yazılmışdır. Bunlardan Ş.Balakişiyevin “Koroğlu” dastanı Avropada” (2005) adlı namizədlik dissertasiyası, professor Ş.Xəlillinin “Koroğlu dastanının ingilis dilinə tərcüməsi və bir iqtibas haqqında” araşdırması (2002), “Koroğlu” dastanı: Əli Kamali arxivindəki (2009), Vəfa İbrahimovanın “Azərbaycan folklorunun ingilisdilli qaynaqlarda tədqiqi və tərcümə məsələləri” əsəri (2010), A.İbrahimovanın “Azərbaycan koroğluşünaslığı: tarixi və inkişaf mərhələləri” adlı tədqiqatı (2014) bu mövzu ilə bağlı təsəvvürləri xeyli artırır. 2010-cu ildə İslamabadda ingilis dilində nəşr olunmuş almanaxda “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Koroğlu” dastanları da yer almışlar²⁵. Bu məsələlər haqqında dissertasiyada geniş məlumat verilir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslinin ikinci paragrafı **“Azərbaycan klassik və müasir ədəbiyyat nümunələrinin ingilis dilinə tərcüməsi və tədqiqi”** adlanır. Bu paragrafda müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq üçün zəngin mənbə rolunu oynayan klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının, xüsusilə Məhsəti Gəncəvi, Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli və digər klassik şairlərin əsərlərinin ingilis dilinə tərcüməsi və nəşri, eləcə də son dövr monoqrafik nəşrlərin

²³ Xəlilli, Ş. Azərbaycan-İngilis ədəbi əlaqələri. Folklor materialları əsasında / Ş.Xəlilli. – Bakı, 2002; Xəlilli, Ş. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında şamançılıq (Azərbaycan, türk və ingilis mənbələri əsasında) // Beynəlxalq konfransın materialları, – Bakı, – 2004. – s.133-138

²⁴ Poetry of Azerbaijan: tradition and modernity / Compiled and edited by Dr. E.Madatli. Academic adviser: Prof. Dr. I.Habibbayli. – İslamabad, – 2010. – 345 p.

²⁵ Poetry of Azerbaijan: tradition and modernity/ Compiled and edited by Dr. E. Madatli. Academic adviser: Prof. Dr. I.Habibbayli. – İslamabad, – 2010. – 345 p.

yeniliklərinin təhlili və şərhinə cəhd edilmişdir. Azərbaycan-İngilis ədəbi əlaqələrinin tədqiqatçısı Leyli Əliyevanın mülahizələrinə görə *“Azərbaycan ədəbiyyatının Avropa dillərinə tərcümə edilməsinin tarixini dəqiq müəyyən etmək hələlik mümkün olmasa da, ... klassik Azərbaycan ədəbiyyatının Qərbi Avropa dillərinə əhatəli tərcüməsi XVII, xüsusən XVIII əsrlərə təsadüf edir”*²⁶.

Bu mövzuda yazılmış kitablar ədəbi əlaqələrimizin maraqlı səhifəsini təşkil edir. Professor Ş.Xəlillinin *“Azərbaycan dilindən İngilis dilinə (və əksinə) tərcümə tarixindən”* adlı məqaləsində göstəriləyi kimi, *“müxtəlif illərdə Saib Təbrizi, Fələki Şirvani, Molla Pənah Vəqif, Mirzə Şəfi Vəzəh, Mirzə Fətəli Axundov kimi Azərbaycan klassiklərinin ayrı-ayrı əsərləri və ya əsərlərindən parçalar İngilis dilinə tərcümə olunmuşdur”*²⁷.

İlk Azərbaycan qadın şairələrimizdən olan Məhsəti Gəncəvi Azərbaycan intibahının parlaq nümayəndəsidir. O, Şərq poetikasının üsullarından istifadə edərək sevən qəlbin hisslərini, sevincini, kədərini rəngarəng boyalarla qələmə almışdır. Məhsəti Gəncəvinin müxtəlif mənbələrdən toplanmış rübailəri, qitələri, qəzəlləri və 200-ə yaxın şeir parçasından ibarət Divanı Şəhab Tahiri tərəfindən 1957-ci ildə ilk dəfə nəşr edilmişdir.

2013-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin Məhsəti Gəncəvinin 900 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında sərəncamı şairənin ölməz əsərlərinə sanki ikinci həyat vermişdir. 2014-cü ildə Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə İngilis dilində Suqra İbrahim qızının müəllifliyi ilə şairənin rübailəri *“Rubaiyat of Mahsati Ganjavi”*, Paul Smitin müəllifliyi ilə *“The Life and Poetry of Mahsati Ganjavi”*, Rafael Hüseynovun müəllifliyi ilə *“Mahsati Ganjavi. Essai-Portrait”* adlı kitablar İrina Zubanova və Olqa Moyiseyenko tərəfindən tərcümə və nəşr olunmuşdur. Kitablarda şairənin həyatı, mühiti, yaradıcılığı geniş şərh olunmuş, rübailərindən nümunələr verilmiş, eyni zamanda rübainin tarixindən də bəhs edilmişdir.

²⁶ Əliyeva, L. Füzuli və İngilis şərqşünaslığı / L.Əliyeva. – Bakı: Ozan, – 1997. – s. 4.

²⁷ Xəlilli, Ş. Azərbaycan dilindən İngilis dilinə (və əksinə) tərcümə tarixindən: [elektron resurs] / http://www.translit.az/TERCUME_TARIXI/Ingilis.htm

Tərcümələrin dəqiqliyini, orijinala uyğunluğunu göstərməkdən ötrü şairənin rübailərindən bir nümunəyə diqqət yetirək:

*Yarım dedi ki, durma, ələ bir cam al.
Qəm çəkmə, mey iç, bu dünyadan ilham al.*

*Sordum ki, noğul, heyva, yoxsa nar olsun?
Alması dedi: – Şaftalı, ondan kam al*²⁸.

*Take the glass in your hand, said the beloved,
From grape water succeed in your object.
I asked, “pomegranate, nogul or quince is good?”
– Peach, – the apple jaw answered*²⁹.

Göründüyü kimi, rübai orijinala uyğun şəkildə, şeirə xələl gətirilmədən, oxucu tərəfindən asanlıqla qavranıla biləcək tərzdə tərcümə olunmuşdur. Tədqiqatçıların əksəriyyəti o fikirdədir, ki dünya şərqşünaslığında ən çox tədqiq edilən və əsərləri Avropa dillərinə, xüsusən də ingilis dilinə tərcümə edilən korifeylərdən başlıcası böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvidir³⁰.

Ümumiyyətlə, Avropa nizamişünaslığının tarixi qədimdir. Lakin, tədqiqatlar göstərir ki, “*Nizami yaradıcılığı... ən çox ingilis şərqşünasları, ədib və şairlərini cəlb etmişdir. Nizamidən yazmaq, onun əsərlərini tərcümə etmək – Şərqi öyrənməklə yanaşı, həm də ədəbi-estetik məqsəd daşıyırdı*”³¹. Bu böyük şairin zəngin yaradıcılığına maraq əsasən başlanmış, XX əsrdə uğurla davam etmişdir. Şairin irsinin hərtərəfli öyrənilməsi indi müstəqillik dövründə daha geniş vüsət almışdır. Əsərlərinin təkrar nəşr olunması, yeni tədqiqat əsərlərinin yazılması buna dəlalət edir. Avropada ən çox tanınan və əsərləri Qərb dillərinə tərcümə edilən şairlər arasında Nizami Gəncəvi indi də öndə gedir.

Akademik T.Kərimlinin dediyi kimi: “*Nizami dühası bu gün də*

²⁸ Məhsəti Gəncəvi. Rübailər / Tərc.: N.Rəfibəyli, X.Yusifli. – Bakı, – 2004. – s. 66.

²⁹ Rubaiyat of Mahsati Ganjavi / Text by Sugra Ibrahimgyzy, translated by Irina Zubanova. Heydar Aliyev Foundation. – Bakı: Chashioglu, – 2014. – 90 p.

³⁰ Heydar Aliyev Foundation / – Bakı, – 2014. – p.76.

³¹ Arzumanlı, V. Nizami Gəncəvinin dünya şöhrəti / V.Arzumanlı. – Bakı, – 1997.

dünya ədəbi-mədəni və ictimai-fəlsəfi fikrində öz mövqeyi, sayı-sanbalı olan qlobal əhəmiyyətli fenomenal hadisələrdən biridir. Buna görədir ki, dünyanın elmi-ictimai fikrində Nizami sənətinə olan maraq heç vaxt səngimir, zaman-zaman şairin ölməz əsərləri istər Qərb, istərsə də Şərq dillərinə tərcümə edilərək bəşəriyyətin mənəvi kamilləşməsi prosesində öz rolunu oynayır”³².

Buna ən bariz nümunə kimi 2014-cü ildə Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə Nizaminin ingilis dilində nəfis şəkildə, qədim miniatürlərin surətləri ilə birgə nəşr olunan iki əsəri göstərilə bilər.

Bunlardan biri 1924-cü ildə Artur Probstain tərəfindən tərcümə olunmuş və Londonda nəşr edilmiş Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” poeması³³, ikincisi isə Dr.R.Gelpke tərəfindən tərcümə olunmuş və ilk dəfə 1976-cı ildə Bruno Kassirer tərəfindən Londonda dərc edilmiş “7 şahzadənin nağılı”dır³⁴.

Nizamidən sonra ingilis tədqiqatçılarının daha çox müraciət etdiyi şairlərdən biri Məhəmməd Füzuli olmuşdur. Böyük şairin ilk tədqiqatçılarından olan akademik Həmid Araslı Füzulinin Qərbdə yüksək qiymətləndirilməsindən danışaraq demişdir: “*Məşhur ingilis şərqşünası Gibb onu Günəşə oxşadığı zaman heç yanılmamışdır. Həqiqətən, Füzuli poeziyası Azərbaycan ədəbiyyatı üföqlərində bir günəş kimi parlady və əsrlərcə Azərbaycan şairləri ondan işiq aldılar*”³⁵.

Şərqn və Azərbaycan xalqının dahi şairi, ərəb, fars və türk dillərində üç “Divan” yaratmış, “Leyli və Məcnun” poemasına yeni həyat vermiş Məhəmməd Füzulinin ingilis ədəbiyyatı ilə müqayisəli təhlili müstəqillik dövründə də bir çox tədqiqatların mövzusu olmuşdur.

Məsələn, Samirə Məmmədovanın “Füzulinin “Leyli və

³²Kərimli, T.H. Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi / Bibliografiya. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası, – Bakı, – 2012. –s. 9.

³³Nizami Ganjavi. The seven beauties (Previously published: Nizami Ganjavi, The Seven beauties (translation). Probstain’s oriental series. Vol. XII. Arthur Probstain. Late Probstain @ CO London, W.C. 1924) / – Bakı: Chashioglu, – 2014. – 198 p.

³⁴ Nizami, The story of the seven princesses. Bruno Cassirer. London, 1976) / Heydar Aliyev Foundation. – Bakı, – 2014.

³⁵ Araslı, H. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Seçilmiş əsərləri / H.Araslı. – Bakı: Gənclik, – 1998. – s.13.

Məcnun” poeması ingilis dilində”³⁶, Leyli Əliyevanın “Füzuli və ingilis şərqşünaslığı”³⁷, Lalə Məsimovanın “Füzulidə və Şekspirdə eşq mövzusu”³⁸ adlı əsərlərində bu mövzu geniş və ətraflı şəkildə özəlmi şərhini tapmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti, incəsənətinin, tarixinin xarici ölkələrdə, o cümlədən də Böyük Britaniyada tanındılmasında və geniş təbliğində 2004-cü ildən fəaliyyətə başlayan Heydər Əliyev Fondunun xidmətləri əvəzolunmazdır. Müstəqillik illərində Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü və fəaliyyəti nəticəsində Peter Tempestin tərcüməsində “İmadeddin Nasimi”, İsmixan Rəhimov və Dorian Rottenbergin tərcümələrində “Mirza Alakbar Sabir”, Tom Botting, Peter Tempest, Walter May, Gladys Evansın tərcümələrində “Samad Vurğhun. Poems”, Rottenbergin tərcüməsində “Mirza Alakbar Sabir”, Tom Botting, Peter Tempest, Walter May, Gladys Evansın tərcümələrində “Samad Vurğhun. Poems”, L.Qoldenfarbın tərcüməsində “Muslum Maqomayev”, Talat Sait Halman, Alex Miller, Peter Tempest, Louis Zelikoff, Dorian Rottenberqin tərcümələrində “Bakhtiyar Vahabzadeh. Poems”, Kamran Nazirli, Aynura Hüseynovanın tərcümələrində “Jabir Novruz. Value the people while they’re alive (101 verses)” və digər müəlliflərin əsərləri originallara yaxınlığı, tərtibatlarının nəfisliyi ilə fərqlənərək ingilisdilli oxucularda Azərbaycan ədəbiyyatının və ümumiyyətlə mədəniyyətinin qədimliyi, zənginliyi və rənhərgənliyi haqqında dərin biliklər aşılayırlar.

2018-ci il oktyabrın 6-da Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti, şairə və rəssam Leyla Əliyevanın ingilis dilində nəşr olunmuş “The World Dissolves like a Dream” (“Dünya yuxutək əriyir”) şeirlər kitabının Londonda Yunus Əmrə Mədəniyyət Mərkəzində təqdim olunması da fikrimizi təsdiq edir.

Dissertasiyanın iki paragrafdan ibarət olan üçüncü fəslı **“Müstəqillik dövrü tərcümə və tədqiqatlarda mövzu yeniliyi”**

³⁶ Məmmədova, S.A. Klassik Azərbaycan poeziyası ingilisdilli ədəbi-mədəni mühitdə: / filologiya elmləri doktoru dissertasiyası / – Bakı, 2018

³⁷ Əliyeva, L. Füzuli və ingilis şərqşünaslığı / L.Əliyeva. – Bakı: Ozan, – 1997.

³⁸ Məsimova, L.A. Füzulidə və Şekspirdə eşq mövzusu: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyası / – Bakı, 2009.

adlanır. Birinci paraqrafda **“Yeni tədqiqat işlərində Böyük Britaniya və Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri”** açıqlanır. Burada göstərilir ki, Azərbaycan öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra onun milli varlığının daha geniş miqyasda – beynəlxəq səviyyədə öyrənilməsi, xalqımızın bağlı olduğu və yaratdığı elmi, ədəbi-mədəni dəyərlərin araşdırılması və tanıtılması zəruri bir məsələyə çevrilmişdir.

Akademik İsa Həbibbəyli müstəqillik dövrünün ədəbi prosesini xarakterizə edərkən yazır: *“Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı çoxmetodlu, çoxsəsli, çoxnəfəslı ədəbiyyatdır. Çoxmetodlu Azərbaycan ədəbiyyatı artıq meydandadır. Və dövlət müstəqilliyinin indiki mərhələsində mövcud bədii metod, üslub və janr müxtəlifliyi ədəbi istiqamətin simasını və yazıcının fərdi özünəməxsusluğunu müəyyən edir. Ədəbi mühitdə və bədii yaradıcılıq prosesində bu dalğa, bu meyil qüvvətlənməkdə, genişlənməkdə davam edir. Bu, müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının artıq özünün çoxsəsli yaradıcılıq yolunu müəyyən etdiyini, bütün istiqamətlər üzrə start götürdüyünü, ciddi inkişaf templərinə malik olduğunu nümayiş etdirir”*³⁹.

Böyük Britaniya və Azərbaycan ədəbiyyatının oxşar, yaxud müştərək məsələlərindən bəhs edərkən ilk növbədə dünya ədəbiyyatının ən ümdə məsələlərindən olan İnsan konsepsiyası önə çəkilir. Çünki bütün dövrlərdə bu məsələ istər nəsrədə, istərsə də poeziyada başlıca mövzu olmuşdur. Bu mövzu bir çox ölkələrdə ayrı-ayrı vaxtlarda alimləri, o cümlədən ədəbiyyatşünasların diqqət mərkəzində olmuşdur. Yeni dövrdə bu mövzu yeni çalarlar alaraq daha da aktuallaşmışdır. Misal üçün, akademik Nərgiz Paşayevanın *“Yeniləşən ədəbiyyatın yeni insanı (Xalq yazıçısı Elçinin yaradıcılığı əsasında)”* adlı monoqrafiyasını, Nailə Aslanovanın *“Amerika və Azərbaycan romantizmində şəxsiyyət konsepsiyası (Herman Melvill və Cəfər Cabbarlının yaradıcılığı əsasında)”*, N.Vəliyevanın *“XIX əsr Böyük Britaniya və ABŞ nəsrində maarifçi mühit və şəxsiyyət problemi”* adlı tədqiqatlarını göstərmək olar.

Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələrinin inkişafı tarixində Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi dövrü ədəbiyyatşünaslığın ümumi real mənzərəsinin genişmiqyaslı araşdırmalarının rolu təkzib

³⁹Həbibbəyli, İ. Ədəbi proses hərəkətində yeni dalğa // Ədəbiyyat. – 2019, 13 sentyabr.

edilməzdir. Bu baxımdan Böyük Britaniya ədəbiyyatı ilə Azərbaycan ədəbiyyatının tipologiyasını, yaxud səsleşmələrini araşdıran tədqiqatçı alimlərdən Dürdanə Vəkilovanın “Romantizmin tipologiya problemləri (Azərbaycan və ingilis ədəbiyyatları materiallarının qarşılıqlı tədqiqi əsasında)” (2005), S.Abdurəhmanovanın “Modernist nəsrin tipologiyası (ingilisdilli modernist ədəbiyyat və yeni Azərbaycan nəsrinə əsasında)” (2006), Nərgiz Gözəlovanın “C.Svift və XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycan satirik ədəbiyyatı” (2010), Fərqanə Zülfüqarovanın “İngilis və Azərbaycan ədəbiyyatında insan konsepsiyası (Virjiniya Vulf və Afaq Məsudun yaradıcılıqları əsasında)” (2010), Xuraman Əliyevanın “XX əsr ingilis və Azərbaycan ədəbiyyatlarında ekzistensial problem (A.Merdok, U.Qoldinq, İ.Hüseynov və Y.Səmədoğlunun yaradıcılığı əsasında)” (2010), G.Yunusovanın “İngilis ictimai gerçəkliyi Çarlz Persi Snou yaradıcılığında” (2012), Gülşən Ömərovanın “İngilis və Azərbaycan ədəbiyyatında sosial mühit və insan problemi (U.Tekkerey və C.Məmmədquluzadənin əsərləri əsasında)” (2013), N.Aslanovanın “Amerika və Azərbaycan romantizmində şəxsiyyət konsepsiyası (Herman Melvill və C.Cabbarlının yaradıcılığı əsasında)” (2014), Nigar Süleymanovanın “XX əsr ingilis və Azərbaycan ədəbiyyatında “kütlə və hakimiyyət” romanının tipoloji uyğunluqları (O.Haksli, C.Oruell-Y.Səmədoğlu)” (2015) və digər dissertasiyalarda əsasən iki ədəbiyyatın müqayisəli şəkildə öyrənilib tədqiq edilməsi məsələlərinə toxunulmuş, maraqlı nəticələr əldə edilmişdir.

Müştərək eşq mövzusunun Şərqi və Qərbi iki nəhəng şairlərinin ədəbiyyatlarında bu mövzuda saysız-hesabsız əsərlər yaranıb. Bu M.Füzulinin və V.Şekspirin yaradıcılıqlarında təcəssümünə həsr olunmuş L.Məsimovanın “Füzulidə və Şekspirdə eşq mövzusu” adlı tədqiqatı bu baxımdan böyük maraq doğurur. Füzulinin “Leyli və Məcnun”u ilə Şekspirin “Romeo və Culyetta”sı arasında aparılan bəzi tipoloji paralellər müəllifə *“ümumilikdə bu mövzusunun hərəkət istiqamətinin Şərqdən Qərbə doğru yönəldiyini”*⁴⁰ deməyə əsas verir.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yeni

⁴⁰Məsimova, L. Füzulidə və Şekspirdə eşq mövzusu: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyasının avtoreferatı / – Bakı, 2009. – s. 20.

düşüncə tərz, müxtəlif dövr Qərb (Britaniya) və Şərq (Azərbaycan) ədiblərinin yaradıcılığının müqayisəli kontekstdə öyrənilib tədqiq olunması ədəbiyyat və həyat məsələlərinin daha aydın elmi dərkinə yeni bir körpü salmışdır. Bu baxımdan professor Q.Quliyevin “Cəlil Məmmədquluzadə və dünya dramaturgiyası” (Bakı, 2012) adlı araşdırması bir çox məziyyətləri baxımından bir-birindən çox məkan və zamanda yaşamış Böyük Britaniya Renessansının cahanşümul dramaturqu və şairi Uilyam Şekspirlə (1564-1616) Azərbaycan ədibi Cəlil Məmmədquluzadə (1866-1932) yaradıcılığı arasında paralelləri axtarmaq məramının uğurlu alındığını söyləmək olar.

Dissertasiyada işi ədəbiyyatşünas və tərcüməçi Rasim Nəbioğlunun “Dərəzarat” kitabında toplanmış U.Şekspir, Ç.Makkey, Lenqston Huyz, Ceymz Törber, Corc Bernard Şou yaradıcılığından etdiyi tərcümələr, Q.Əhmədovun “Dünyalar ünsiyyətə girir” kitabı, Vaqif Sultanlının Londonda nəşr olunan “Reverse Flow Novel and Short Stories” və “The Human Sea” adlı novellalar, A.Abbasovun tərcüməsində “Kristi Tökerin ölümü” adlı hekayələr kitabı, R.Abbaslının tərcüməsində Ceyms Coysun “Ərəbi” hekayəsi, Qəzənfər Paşayevin tərcüməsində Aqata Kristinin “Mavi qatarın sirri” hekayəsi, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Britaniya ədəbiyyatının ayrı-ayrı problemlərinə həsr olunmuş tədqiqat əsərləri, həmçinin 1993-cü ildə Piruz Xanlı və onun həyat yoldaşı Betti Bleyer tərəfindən təsis edilən, ABŞ-da, Los-Ancelesdə ingilis dilində nəşr olunmağa başlayan və Azərbaycan mədəniyyəti və tarixini dolğun şəkildə işıqlandıran – “Azerbaijan International” jurnalı haqqında da geniş və müfəssəl məlumat verilir.

İngilisdilli ədəbiyyatın tanınmış tərcüməçisi və tədqiqatçısı, professor Zeydulla Ağayev vaxtilə yazırdı: “*Azərbaycan tərcümə məktəbi XIX əsrin son dekadasından başlayaraq (Həşim bəy Vəzirov V.Şekspirin “Hamlet” faciəsini tərcümə etmişdi) ardıcıl surətdə ingilis ədəbiyyatına müraciət edir*”⁴¹. Alimin uzaqgörənliklə söylənmiş bu mülahizəsinin nə qədər düzgün olduğunu ingilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilən yeni-yeni müəlliflər, yeni-

⁴¹ İngilis ədəbiyyatı antologiyası. Dünya ədəbiyyatı silsiləsindən / Tərtib edən və önsözün müəllifi: Z. Ağayev: [2 cildə]. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. c.1, – s. 8.

yeni bədii və elmi əsərlər sübut edir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslinin ikinci paragrafı **“Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının qarşılıqlı ədəbi əlaqələrdəki rolu (Qulamrza Səbri Təbrizinin yaradıcılığı əsasında)”** adlanır. 1 aprel 1991-ci ildə Bakıda AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin, “Vətən” Cəmiyyətinin, Azərbaycan Milli Yaradıcılıq Qurumunun və Ankaradakı Azərbaycan Kültür Dərnəyinin birgə təşkil etdikləri Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatına həsr olunmuş ilk Beynəlxalq elmi simpoziyumun birinci (plenar) iclası olmuşdur. 2013-cü ildə AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda yaradılmış Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı şöbəsinin təşkilatçılığı ilə 2016-cı il oktyabrın 10-11-də keçirilmiş “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: reallıqlar, problemlər, vəzifələr” mövzusunda II Beynəlxalq elmi konfrans da milli mühacirətşünaslığımızın son illərdəki diqqətəlayiq uğurlarından hesab etmək olar.

Konfransların fəaliyyəti, qaldırılan məsələlər, həllini gözləyən problemlər, konfranslardan sonrakı dövrlərdə baş verən dəyişikliklər, keçirilən yubileylər, təqdimatlar, nəşr edilən əsərlər və qarşıda duran vəzifələr haqqında dissertasiyanın bu paragrafında geniş məlumat verilir. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının təmsilçilərinin ən mühüm missiyasından biri mühacir olduğu ölkələrdə həmin ölkənin ədəbiyyatı ilə Azərbaycan ədəbiyyatı arasında mədəni və mənəvi körpünün yaradılmasıdır. Böyük Britaniyada Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının tanınmış simaları sırasında Turxan Gənceyi, Həmid Nitqi, Məhəmmədəli Mahmud, Nigar Həsənzadə, Qulamrza Səbri Təbrizinin elmi, ədəbi, poetik əsərlərinin ədəbi-kulturoloji arealda mühüm və aktual əhəmiyyət kəsb etdiyini söyləmək olar. Bu baxımdan mühacirət ədəbiyyatının qarşılıqlı ədəbi əlaqələrin ən güclü vasitəsi olduğunu da qeyd etmək lazımdır. Ona görə də bu paragrafda mühacirət ədəbiyyatının bir təmsilçisi kimi məhz Şotlandiyada Edinburq və Azərbaycanda Bakı Dövlət Universitetinin professoru vəzifəsində çalışmış Qulamrza Səbri Təbrizinin seçilməsi təbiidir. Əsli Təbriz şəhərindən olan azərbaycanlı alim və tərcüməçi, dünyanın ayrı-ayrı universitetlərində Böyük Britaniya və Şərqi ədəbiyyatlarından mühazirələr oxumuş Q.S.Təbrizi yalnız tədris sahəsində deyil, elmi

arealda da bir sıra tədqiqat əsərlərinin müəllifi kimi Böyük Britaniyada yaxşı tanınır. Dissertasiyada bu görkəmli şəxsiyyətin fəaliyyəti, onun çoxsaylı əsərləri geniş tədqiqata cəlb olunur.

Üçüncü fəslinin son paragrafında həmçinin Qərb və Şərq ədəbi mühiti arasında sıx elmi əməkdaşlığın yaradılması üçün edilən təşəbbüslərə də nəzər salınır.

İlk növbədə söhbət məhz müstəqillik dövründə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası tərəfindən akademik Nərgiz Paşayevanın təşəbbüsü və köməkliyi ilə 2013-cü ildə Oksford Universiteti nəzdində Azərbaycanın zəngin tarixi-mədəni irsinin öyrənilməsi və beynəlxalq elmi ictimaiyyətə tanımaq məqsədilə yaradılmış ilk elmi-tədqiqat ocaq olan Nizami Gəncəvi adına Azərbaycanşünaslıq və Qafqazşünaslıq Mərkəzindən, onun geniş və çox xeyirli fəaliyyətindən gedir.

Dissertasiyanın sonunda biz öz tərəfimizdən Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələrinin inkişafına kiçik bir töhfə kimi ingilis yazıçısı, publisisti, tənqidçisi və filosofu, 50-yə yaxın roman, esse, şeirlər və digər əsərlərin müəllifi Aldus Leonard Hakslinin (26 iyul 1894-22 noyabr 1963) bir əsərinin ingilis variantı ilə yanaşı bizim tərcüməmizdə Azərbaycan variantını da təqdim etmişik.

Dissertasiyanın **Nəticə** hissəsində tədqiqat zamanı əldə edilmiş başlıca elmi qənaətlər və mülahizələr ümumiləşdirilmişdir.

Dissertasiya işinin mövzusunə dair dərc olunmuş elmi əsərlərin siyahısı:

1. Azərbaycan mühacir ədəbiyyatının qarşılıqlı ədəbi əlaqələrin inkişafında roluna dair (Qulamrza Səbri Təbrizinin yaradıcılığı əsasında) // – Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, – 2014. №4. – s.116-120.
2. О некоторых проблемах изучения азербайджанской литературы в Британской ориенталистике // VIII Міжнародної науково-практичної від, Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітаристики у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти, – Україна, – 30-31 травня, – 2014. – с. 16-17.
3. Britaniya-Azərbaycan qarşılıqlı ədəbi əlaqələrində mühüm

- vasitələr // Gənc tədqiqatçıların III beynəlxalq elmi konfransının materialları, Filologiya elmləri tarixi və hüquq elmləri, – Bakı: Qafqaz Universiteti, – 17-18 aprel, – 2015. II kitab. – s. 1087-1088.
4. The sources of English-Azerbaijani literary relations // – Ukraine: Scientific Journal Virtus, – 2016. №8. – p. 146-148.
 5. Böyük Britaniya və Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri yeni tədqiqat əsərlərində // – Bakı: Elm və Təhsil, Ədəbiyyat məcmuəsi, N.Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Əsərləri, – 2017. XXIX c. – s. 343-348.
 6. Müstəqillik dövründə Böyük Britaniya-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin xüsusiyyətləri // Böyük Azərbaycan şairi Molla Pənah Vəqifin 300 illik yubileyinə həsr olunmuş “M.P.Vəqif və Müasirlik” mövzusunda Respublika elmi-praktik konfransının materialları, – Bakı, – 7 dekabr, – 2017. – s. 142-145.
 7. Features of literary relations between Great Britain and Azerbaijan in the years of Independence (features of the British-Azerbaijani literary relations in the years of Independence) // – Ukraine: Scientific Journal Virtus, – 16, September, – 2017. – p.141-143.
 8. Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələrində dil amilinin rolu və əhəmiyyəti // – Bakı: Elm və təhsil, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2018. № 10. – s.164-167.
 9. Böyük Britaniya-Azərbaycan ədəbi əlaqələrində Bayron yaradıcılığının mövqeyi və bədii zamanın ifadə vasitələri // – Bakı: Elm və təhsil, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2018. №11. – s. 252-256.
 10. Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələrində Heydər Əliyev fenomeni və Azərbaycan reallığının əksi // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Elmi əsərlər (dil və ədəbiyyat seriyası), – 2018. №2. – s. 220-225.
 11. Q.S.Təbrizinin Azərbaycan-Böyük Britaniya ədəbi əlaqələrində rolu // – Naxçıvan: Axtarışlar, AMEA Naxçıvan bölməsi, – 2019. №1. – c. 9. – s.44-49.
 12. Müstəqillik dövründə Azərbaycan-Britaniya ədəbi əlaqələri

haqqında görkəmli şəxsiyyətlərin fikri və mülahizələri // – Bakı: AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq, – 2019. №1. – s. 34-37.

13. Художественный перевод как средство межкультурной коммуникации в азербайджанском научном обществе // Научная дискуссия: вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков, сборник статей по материалам международной научно-практической конференции, – Нижний Новгород, – 2-3 апреля, – 2020. выпуск 4. – с.41-44.
14. Fiction translation as a means of intercultural communication in Azerbaijani scientific society // The world of science and innovation Abstracts of II International Scientific and Practical Conference, – London, United Kingdom, – 16-18 September, – 2020. – p.70-74.

Dissertasiyanın müdafiəsi "04" "may" 2021-ci il tarixində saat 13³⁰ AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BED 1.05/1 – Birdəfəlik dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H. Cavid prospekti 115, IV mərtəbə, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat "31" "mart" 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb:29.03.2021
Kağızın formatı:A5
Həcm: 337661
Tiraj: 100